

Μακεδονικά

Τόμ. 38 (2009)

Η εκπαίδευση στην Έδεσσα στα μέσα του 19ου
αι. κ.ε. (1857-1865)

Χρήστος Γ. Ανδρεάδης

doi: [10.12681/makedonika.65](https://doi.org/10.12681/makedonika.65)

Copyright © 2014, Χρήστος Γ. Ανδρεάδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ανδρεάδης Χ. Γ. (2011). Η εκπαίδευση στην Έδεσσα στα μέσα του 19ου αι. κ.ε. (1857-1865). *Μακεδονικά*, 38, 175-191. <https://doi.org/10.12681/makedonika.65>

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΔΕΣΣΑ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 19ου αϊ. κ.έ.
(1857-1865)

(Άγνωστα στοιχεία από εφημερίδες της Κων/πόλεως)

A. Πρόλογος

Γιά την κατάσταση της παιδείας γενικότερα και της εκπαιδευσεως¹ ειδικότερα στην Ήδεσσα κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας πολλές και ποιητικές είναι οι εργασίες που έχουν γραφεί ως τώρα με ενδιαφέρουσες ειδήσεις². Οι περισσότερες από αυτές, στηριγμένες ή μιά στην άλλη, κατά κανόνα επαναλαμβάνουν τα ίδια με διάφορες προσθαφαιρέσεις, χωρίς να προσθέτουν περισσότερα στοιχεία, διαφωτιστικά για όρισμένα σημεία, που όπωσδήποτε έχουν ανάγκη όρισμένων διευκρινήσεων. Άρκετά βέβαια είναι τα στοιχεία που έχουν γραφεί για τις άρχες της παιδείας στην Ήδεσσα με την ίδρυση του πρώτου σχολείου στην περίοδο της τουρκοκρατίας (1782) και πολύτιμες στον τομέα αυτό είναι οι εργασίες του Γεωργίου Τουσίμη³ και Κ. Γ. Στα-

1. Προβαίνουμε στη διάκριση αυτή, διότι οι όροι αυτοί δέν πρέπει να ταυτίζονται ή «παιδεία» ως ευρύτερη έννοια καλύπτει την *ένσυνείδητον και σκοπίμως ώργανωμένην κοινωνικήν λειτουργίαν της διαμορφώσεως του ανθρώπου πάσης ηλικίας ως άτομικής προσωπικότητας και ως κοινωνικού όντος*, ενώ ή «έκπαιδευση» ως στενότερη έννοια *έκφράζει την διά του σχολείου ώργανωμένην παιδείαν*, Ν. Δενδρινού-Άντωνάκη, άρθρο «Παιδεία», *Μεγάλη Παιδαγωγική Έγκυκλοπαιδεία*, τ. Δ', Άθήνα, έκδ. Έλληνικά Γράμματα – Herder, 1964, σ. 338.

2. Άπό τό πλήθος των εργασιών αυτών σημειώνουμε τις κυριότερες:

- α. Τρύφων Ε. Ευαγγελίδης, *Η παιδεία επί τουρκοκρατίας*, τ. Α', Άθήνα 1936, σσ. 107-109.
- β. Ματθαίος Κ. Παράνικας, *Σχεδιάσμα περι της έν τῷ έλληνικῷ έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από άλλώσεως Κωνσταντινουπόλεως...*, Κων/πολις 1867, σ. 50.
- γ. Στέφανος Ί. Παπαδόπουλος, *Έκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του έλληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 80-84 (μνημειώδες έργο).
- δ. Ήδεσσαίος, «Ήδεσσα (τέως Βοδενά)», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον*, (Άθήνα 1908) 213-223.
- ε. Ευστάθιος Στουγιαννάκης, *Ήδεσσα ή Μακεδονική έν τη ιστορία*, Θεσσαλονίκη 1932, Ήδεσσα 2001 (ανάτύπωση), σ. 242 κ.έ.
- στ. Γεώργιος Τουσίμης, «Έπισκοπικός κατάλογος Μητροπόλεως Ήδέσσης», περ. *Ήδεσσαϊκά Χρονικά*, τχ. 2 / Μάιος-Αύγουστος 1972, σσ. 5-17.
- ζ. Πώργος Φ. Ρουμελιώτης, *Ό νέος έλληνισμός στην Ήδεσσα (Βοδενά)*, Ήδεσσα 2000.

3. Ό Γεώργιος Τουσίμης (μακαρίτης τώρα πιά), χωρίς πανεπιστημιακές περγαμινές,

λίδη⁴ στοῦ ἐξαίρετο περιοδικό τοῦ Φιλοπρόοδου Συλλόγου «Μέγας Ἀλέξανδρος», *Ἐδεσσαϊκά Χρονικά*, τὸ ὁποῖο, μὲ τὶς μελέτες πού βρίσκονται ἀποθησαυρισμένες στὶς σελίδες του, ἔγραψε ἱστορία, ἄφησε ἐποχή, γεγονός πὸν εὐχόμεστε νὰ συνεχίσουν νεότερα περιοδικὰ καὶ ἔντυπα τῆς περιοχῆς, ὅπως τὰ *Ἀνάλεκτα* καὶ ὁ *Ἐδεσηνός*, τὰ ὁποῖα, παρ' ὅλες τὶς προσδοκίες μας, ἔπαυσαν νὰ ἐκδίδονται.

Ὅσα ὅμως κι ἂν εἶναι τὰ στοιχεῖα πὸν ἔχουμε, ποτὲ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καλυφθεῖ ἡ ἱστορία τῆς πόλεως καὶ πάντοτε θὰ βρίσκουμε καὶ κάτι καινούργιο, κάτι πὸν μᾶς διέφυγε γιὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους λόγους, ἀνεξάρτητους ἀπὸ τὴ θέλησή μας, ἐφόσον τὰ πάντα ρεῖ ... πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει⁵, κατὰ τὸν Ἡράκλειτο, τὸν σκοτεινὸ τῆς Ἐφέσου φιλόσοφο. Μὲ τὴν ἐργασία μας, λοιπόν, αὐτὴ, συμπληρώνοντας ὀρισμένα κενὰ τῆς ἐκπαιδευτικῆς δραστηριότητος, πὸν παρατηρεῖται στὴν Ἔδεσσα λίγο μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΘ' αἰ., παρουσιάζουμε σχετικὰ δημοσιεύματα ἐφημερίδων τῆς Κων/πόλεως, ἀναφερόμενα τόσο στὶς ἰδιαιτέρως συνθῆκες πὸν ἐπικρατοῦσαν ἐκεῖ, ὅσο καὶ στοῦ γενικότερο κλίμα καὶ τὴν περιορρέουσα ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς.

B. Τὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων

Ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα αὐτὰ, τέσσερα συνολικά, ἓνα ἀνάγεται στὴν ἐφημερίδα *Τηλέγραφος τοῦ Βοσπόρου καὶ Βυζαντίς*, ἄλλο στὴν ἐφημερίδα *Ὁμόνοια* καὶ δύο ἄλλα στὴν ἐφημερίδα *Ἀνατολικὸς Ἀστήρ*.

φιλομαθῆς στοῦ ἔπακρο καὶ ἐργασιομανῆς, ὅσο ἐλάχιστοι σήμερα ἐπιστήμονες, ἀναμόχλευσε τὴν ἱστορία τῆς πατρικῆς του κοιτίδας καὶ μὲ τὶς ἐρευνές του ἔριξε φῶς σὲ πλεῖστα ὅσα σκοτεινὰ σημεῖα καὶ μὲ τὰ δημοσιεύματά του ἐπάξια μπορεῖ νὰ σταθεῖ δίπλα σὲ ἐπιστήμονες ἱστορικοὺς οἱ ὁποῖοι, ὅσο κι ἂν κατέχουν τίτλους καὶ διπλώματα, δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ συγκριθοῦν μαζί του γιὰ τὸ ἄρτιο καὶ ἀξιοζήλευτο ἔργο του, ἓνα ἔργο πὸν ἐπεκτείνεται σὲ πολλοὺς ἱστορικοὺς τομείς, τοὺς ὁποῖους ἐρεῦνησε καὶ σχολίασε μὲ μεγάλη προσοχή καὶ σχολαστικότητά (πρβλ. τὶς ἐργασίες του στὰ περιοδικὰ *Ἐδεσσαϊκά Χρονικά*, *Ἀνάλεκτα*, ἐφημερίδα *Ἐδεσσαϊκή*, τὴ συμμετοχή του σὲ διάφορα ἐπιστημονικὰ συνέδρια μὲ τὴν πολυγλωσσία του κ.λπ.).

4. Ὁ Κ. Γ. Σταλίδης, φιλόλογος ἐξαίρετος μὲ πολλὲς ἀνησυχίες καὶ δραματισμοὺς εὐγενικοὺς, πολυγραφότατος καὶ πολυτάλαντος ὄχι μόνο ὡς ἐκπαιδευτικὸς ἀλλὰ καὶ ὡς συγγραφέας, δίκαια θὰ μποροῦσε νὰ ἀποκληθεῖ ἡ ψυχὴ τοῦ ἐκλεκτοῦ περιοδικοῦ *Ἐδεσσαϊκά Χρονικά*, τὸ ὁποῖο καὶ στήριξε πλουτίζοντάς το μὲ τὶς θαυμάσιες ἐργασίες του, οἱ ὁποῖες κάλλιστα θὰ μποροῦσαν νὰ παραβληθοῦν μὲ τὶς ἀξιόλογες μελέτες τοῦ Γ. Τουσίμη, μὲ τὸν ὁποῖο καὶ συνεργαζόταν ἄρμονικὰ. Περιττεῦει νὰ ἀναγράψουμε τὶς πρωτότυπες καὶ (γιατὶ ὄχι;) βαρύνδουπες μελέτες του γιὰ τὴν Ἔδεσσα καὶ τὴν περιοχὴ τῆς, οἱ ὁποῖες, κοντὰ στοῦ κλασικοῦ ἔργο τοῦ Εὐσταθίου Στουγιαννάκη γιὰ τὴν Ἔδεσσα, ἓνα ἔργο μοναδικὸ στὴν ἱστοριογραφία τῆς πόλεως, ἦρθαν νὰ καλύψουν τὰ κενὰ πὸν μὲ τὴν *a posteriori* ἐρευνα παρατηρήθηκαν σὲ προηγούμενα γιὰ τὴν πόλη αὐτὴ καὶ περιοχὴ βιβλία.

5. Χ. Θεοδορίδης, *Εἰσαγωγή στὴ φιλοσοφία*, Ἀθήνα ²1955, σσ. 31 καὶ 291.

1. Μιὰ ἀπὸ τὶς ἀρχαιότερες ἐφημερίδες τῆς Κων/πόλεως ἦταν Ὁ *τηλέγραφος τοῦ Βοσπόρου*, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1843 ἀπὸ τὸν Κων/τίνο Ἀδοσίδη καὶ διατηρήθηκε ὡς τὸ 1857, ὁπότε συνενώθηκε μὲ τὴν ἐφημερίδα *Βυζαντίς* καὶ ἔφερε ἀπὸ τότε τὸν κοινὸ τίτλο Ὁ *τηλέγραφος τοῦ Βοσπόρου καὶ Βυζαντίς*, ἕως οὔ ἔμεινε μόνη ἡ *Βυζαντίς*, πενήτηντα σχεδὸν ἐτῶν βίον διανύσασα⁶.

Στὸ φύλλο, λοιπόν, 409 τῆς 8ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1860 διαβάζουμε τὰ ἑξῆς:

Κύριε συντάκτα τῆς Βυζαντίδος

Καταχωρήσατε, παρακαλῶ, εἰς τὸ προσεχὲς φύλλον τῆς ἀξιοτίμου ὑμῶν ἐφημερίδος τὴν ἑξῆς διατριβὴν μου.

Πρὸ τριῶν περιπίου ἐτῶν, διερχόμενος διὰ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ πολίχνης Βωδενῶν (sic), ἀφ' ἑνὸς μὲν ἠσθάνθην ἡδονὴν οὐ σμικρὰν ἰδὼν τὴν φυσικὴν καλλονὴν αὐτῆς διὰ τε τὴν ὠραίαν θέσιν ἐφ' ἧς κεῖται, τὸ κατάφυτον τῶν πέριξ αὐτῆς καὶ τὸ δαψιλέστατον τῶν ὑδάτων, μὴ ποτίμων μὲν, χρησίμων ὁμως πρὸς ἄρδενσιν τῶν ἐν πάσῃ τῇ περιοχῇ τῆς πολίχνης ταύτης πολυειδῶν κτημάτων. Ἐθαύμασα τῇ ἀληθείᾳ τὴν φυσικὴν καλλονὴν τῶν Βωδενῶν καὶ ἐμακάρισα τοὺς ἐν αὐτῇ ἐνοικοῦντας ἕνεκα τῶν ὧν ἀπολαύουσι σχετικῶς ὑλικῶν ἀγαθῶν. Ἀφ' ἑτέρου ὁμως ἐλυπήθην εἰς ἄκρον πληροφορηθεὶς παρὰ τῶν ἐκεῖσε φίλων μου ὅτι ἐστεροῦντο τοῦ κρατίστου τῶν ἀγαθῶν, τουτέστι τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν ἑαυτῶν τέκνων καὶ ὅτι ὑπῆρχε μὲν σχολεῖον, ἀλλ' ἄνευ σχεδὸν διδασκάλων καὶ μαθητῶν.

Κατὰ δὲ τὴν Κυριακὴν τῆς 21 Αὐγούστου ἔτους ἐνεστῶτος διερχόμενος καὶ αὐτὶς διὰ τῆς πολίχνης Βωδενῶν καὶ ἐνῶ εὐρισκόμεν ἐν τῷ ναῷ τῆς Μητροπόλεως ἐκκλησιαζόμενος, αἴφνης ἀκούω τὸν ἀρχιερέα Ἅγιον Βωδενῶν κ. Νικόδημον προτρέποντα τὸν λαὸν ἀπὸ τοῦ θρόνου του, ὅπως μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν συνέλθωσιν ἅπαντες ἐν τῷ σχολείῳ, ἔνθα τελεσθήσονται ἐτήσια ἐξετάσεις τῶν μαθητῶν τῆς τε ἑλληνικῆς καὶ ἀλληλοδιδασκτικῆς σχολῆς. Μετέβην λοιπὸν κἀγὼ μετὰ τῶν ἄλλων ἐν τῷ σχολείῳ, ὅπερ εὔρον πληρὸς μαθητῶν καὶ ἀκροατῶν, μὴ ἀπολειπομένων μηδ' αὐτῶν τῶν τοπικῶν ἀρχῶν· μεταξὺ δὲ τοῦ θηρίπου (;) καὶ τῶν τοῦ τόπου προϋχόντων βλέπω σεβάσιμον ἀρχιερέα, ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ ὁποίου ἐνεφαίνετο ἀπολάμπουσα χαρὰ καὶ φαιδρότης, ἀμέσως ἀρξαμένου τῆς πρὸς τὸν Ὑψιστον δοξολογίας καὶ μετὰ δακρύων χαρᾶς ἐπικαλουμένου τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ἅπαν τὸ σύνολον τῶν τε διδασκόντων καὶ διδασκομένων καὶ τῶν παρευρισκομένων ἀκροατῶν.

6. Λεπτομέρειες γιὰ τὴν ἐφημερίδα αὐτὴ βλ. Μανουὴλ Ἰω. Γεδεῶν, *Ἀποσημειώματα Χρονογράφου 1800-1913*, Ἐν Ἀθήναις, Τύποις «Φοῖνικος» 1932, σσ. 41-49. Βλ. καὶ Παναγιώτης Φ. Χριστόπουλος, *Ἐφημερίδες ἀποκείμενες στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς 1789-1970*, Ἀθήνα 1994, σσ. 65, 326, 452.

Ἄναβας δὲ μετὰ ταῦτα ὁ σεβάσμιος οὗτος ἱεράρχης ἐπὶ τῆς ἔδρας ἐξεφώνησε λόγον καταλληλότερον, ἐκθέτων τὴν κατάστασιν τοῦ σχολείου καὶ προτρέπων τοὺς πολίτας, ἵνα φροντίζωσι περὶ τῆς τελειότερας ἐκπαιδευσεως τῶν τέκνων των καὶ ἀναπληρώσωσι τὰ ἐλλείποντα ὑπὸ τὴν σύντονον μέριμναν, ἣν καταβάλλει ὁ ἴδιος. Εἶτα δ' ἤρξατο ἐξετάζων τοὺς τῆς ἀνωτέρας τάξεως τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου μαθητὰς μαθήματα ὅμοια τῶν ἐν τοῖς πρὸ πολλῶν ἐτῶν συστηθεῖσιν ἑλληνικοῖς σχολείοις μαθημάτων· καὶ μετ' οὐκ ὀλίγης εὐχαριστήσεώς μου ἤκουσα τοῦ ἁγίου Βοδενῶν προτείνοντος λεπτομερεῖς παρατηρήσεις γραμματικὰς τε καὶ συντακτικὰς καὶ προβλήματα ἀριθμητικῆς καὶ γεωμετρίας καὶ τῶν ἀπὸ δύο ἤδη ἐτῶν μαθητῶν ἀποκρινομένων τῶν πλείστων ἐτοιμῶς καὶ εὐστόχως πρὸς πάντα τὰ ἐρωτώμενα.

Ἡ ἐξέτασις τῶν μαθητῶν τούτων μὲ παρεκίνησε καὶ τὴν μετ' αὐτὴν ν' ἀπέρχομαι εἰς τὸ σχολεῖον, ἵνα ἴδω καὶ τὸ τέλος τῶν ἐξετάσεων, ἀποβὰν ὡς αἱ ἐνάροξες μετὰ πλείστης ὄσης ἐπιτυχίας καὶ εὐχαριστήσεως ἀπάντων τῶν κατοίκων, οὓς συνεχάρην ἀπὸ καρδίας, ἀπελθὼν μετὰ ταῦτα ἐν τῇ ἐμῇ πλήρης χαρᾶς καὶ ἀγαλλιᾶσεως, διότι εὗρον ἐν τῇ ρηθείᾳ πολίχνη πραγματοποιηθέντα δύο μέγιστα διὰ τὴν κοινωνίαν ἀγαθὰ. Πρῶτον μὲν τὴν ὅσον ἔνεστι καλλίστην πρόοδον ἀμφοτέρων τῶν σχολῶν, τῆς τε ἑλληνικῆς καὶ ἀλληλοδιδασκτικῆς, τῇ ἀκαμάτῳ καὶ συνεχεῖ ἐπισκέψει καὶ ἐπιτηρήσει τοῦ σεβασμίου ἁγίου Βοδενῶν καὶ τῶν μετὰ ζήλου εἰς πᾶν ἐπ' ἀγαθῷ τεῖνον τῶν κυρίων ἐφόρων· δεύτερον δὲ καὶ κοινωφελέστατον τῇ πόλει τῶν Βοδενῶν ἀγαθὸν ὑπάρχει ἢ μετοχέτευσις ὕδατος ποτίμου ἀπὸ ἀποστάσεως σχεδὸν ὥρας, τοῦ ὁποίου ἢ στέρησις ἦν ἐπαισθητοτάτη.

Ὡς δὲ σαφῶς ἐβεβαιώθην παρὰ πολλῶν, αἷτιος τοῦ ν' ἀπολαύσῃ ἡ ρηθεῖσα πολίχνη τά, ὡς εἴρηται, ἀγαθὰ, ἐγένετο ὁ νῦν ἅγιος Βοδενῶν κ. Νικόδημος, ὅστις, οὐ μόνον ἐν Βοδενοῖς ἀκαμάτως φροντίζει περὶ τῆς κοινῆς ὠφελείας τοῦ ποιμνίου του, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ ἐπὶ τῇ ἐπαρχίᾳ αὐτοῦ συνέστησε καταλλήλους διδασκάλους πρὸς ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας. Εὐτυχεῖς αἱ ἐπαρχίαι, αἱ τυγχάνουσαι τοιούτων ἀρχιερέων.

Ἐν Βιτωλίοις τῇ 15 7/βρίου 1860

Εἰς τῶν συνδρομητῶν σας

Διαβάζοντας τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ καὶ ἀγνοώντας τὸ ὄνομα τοῦ ἀποστολέα της, πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι πολὺ σπάνια οἱ δημοσιεύοντες παρόμοιες ἐπιστολὲς ὑπέγραψαν μὲ τὸ ὄνομά τους, ἀφοῦ λίγα μόλις χρόνια εἶχαν περάσει ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Χάτι Χουμαγιούν (1856)⁷ καὶ ἡ ἐλευθε-

7. Πρόκειται γὰρ τὸ ὀθωμανικὸ αὐτοκρατορικὸ διάταγμα ποὺ παραχωροῦσε θρησκευτικὰς ἐλευθερίας, ἰσονομίαν καὶ ἰσοπολιτεῖαν στοὺς ὑπόδουλους χριστιανούς, παραχωρήσεις δῆθεν εὐεργετικὰς πρὸς τοὺς χριστιανούς, ἀφοῦ δὲν τηρήθηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρ-

ροτυπία καὶ κάθε ἄλλη κίνηση γιὰ τὴν προβολὴ καὶ ὑπεράσπιση τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, τῶν χριστιανῶν κυρίως, βρισκόταν ἀκόμη στὰ σπάργανα καὶ πολλοὶ ἦταν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι δίσταζαν νὰ ἐκδηλώσουν τὰ φρονήματά τους διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων. Ὅπως ὅποτε, ὁμως, ἀπὸ αὐτὴν ἀντλοῦμε ἀρκετὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐκπαίδευση στὴν ᾿Εδεσσα στὰ μέσα τοῦ ΙΘ' αἰ. καὶ συγκεκριμένα γιὰ τὴν περίοδο 1857-1860, ἀφοῦ, γραμμμένη ἢ ἐπιστολὴ τὸ 1860, ρητῶς ἀναφέρει ὅτι εἶχε δεῖ ὁ ἀποστολέας τῆς πρὸ τριῶν περιόδων ἐτῶν, δηλαδὴ τὸ 1857, ὅταν εἶχε ξαναπεράσει ἀπὸ τὴν ᾿Εδεσσα μὲ κατεύθυνση τὰ Βιτώλια τῆς Σερβίας, τὸ σημερινὸ δηλαδὴ Μοναστήρι. Οἱ πληροφορίες του γιὰ τὴν κατάσταση τῆς ἐκπαιδύσεως τὸ 1857 δὲν ἦταν καὶ τόσο εὐχάριστες, ἀφοῦ, ὅπως γράφει, ἐνῶ θαύμασε τὴν τοποθεσίαν τῆς πόλεως μὲ τὶς φυσικὰς τῆς καλλονές, λυπήθηκε, διότι οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς πόλεως εἶχαν βέβαια σχολεῖο γιὰ τὰ παιδιὰ τους ἀλλὰ ἄνευ σχεδὸν διδασκάλων καὶ μαθητῶν. Ἀπεναντίας, τὸ 1860, ὅταν καὶ πάλι πέρασε ἀπὸ τὴν ᾿Εδεσσα καὶ μάλιστα στὶς 21 Αὐγούστου, Κυριακῆ, ἐκκλησιαζόμενος, διαπίστωσε ὅτι ἡ ἐκπαίδευση βρισκόταν σὲ πολὺ καλὸ σημεῖο, ἀφοῦ, σύμφωνα μὲ τὰ λεγόμενα τοῦ μητροπολίτη Νικοδήμου⁸, τὴν ἡμέραν ἐκεῖνη ἐπρόκειτο νὰ γίνουν οἱ ἐτήσιες ἐξετάσεις⁹ τῶν μαθητῶν τῆς Ἑλληνικῆς¹⁰ καὶ Ἀλληλοδιδασκικῆς

κους, οἱ ὁποῖοι ἄλλα διακήρυτταν καὶ ἄλλα ἐπρατταν, ἀπλῶς γιὰ νὰ «ρίξουν στάχτη» στὰ μάτια τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Τὸ κείμενο τοῦ «Ἵψηλῶ Φερμανίου (δ/τος)», βλ. Χαράλαμπος Κ. Παπαστάθης, *Οἱ κανονισμοὶ τῶν ὀρθοδόξων ἐλληνικῶν κοινοτήτων τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ τῆς διασποράς*, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 21-26.

8. Νικόδημος Κωνσταντινίδης ἐχημάτισε μητροπολίτης Βοδενῶν ἀπὸ 8.2.1859 ὡς τὶς 2.4.1870. Καταγόταν ἀπὸ τὴν Τένεδο. Βλ. Τουσίμης, *ὁ.π.*, σσ. 5-17. Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι –σύμφωνα μ' ἕναν κανονισμό, κατὰ τὸν ὁποῖο οἱ τελειόφοιτοι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης εἶχαν δικαίωμα νὰ διδάσκουν–, αὐτὸς ὡς τελειόφοιτος καὶ μάλιστα διάκονος ἐδίδαξε λατινικὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1853-1854 στὴ Σχολὴ αὐτή, συμπεραίνουμε ὅτι ἦταν καταρτισμένος ἱεράρχης μὲ μόρφωση ἐξαιρετικῆ. Βλ. Βασίλειος Θ. Σταυρίδης, *Ἡ ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, 1844-1923*, τ. Α', Ἀθήναι 1970, σσ. 142 καὶ 145, ἀπ' ὅπου μαθαίνουμε ὅτι ἔτος ἀποπερατώσεως τῶν σπουδῶν του ἦταν τὸ 1851. Στουγιαννάκης, *ὁ.π.*, σ. 244 κ.έ.

9. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ἀκόμα καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους (1830) οἱ ἐξετάσεις τῶν σχολείων γίνονταν μετὰ τὸ τέλος τῶν μαθημάτων, συνήθως τὸν Ἰούλιο ἢ καὶ Αὐγούστο μπροστὰ σὸ κοινὸ μὲ ἐποπτεία τοῦ μητροπολίτη τῆς περιοχῆς ὡς εἶδος ἑνὸς –θὰ λέγαμε– σημερινοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητῆ, ὁ ὁποῖος καὶ ὑπέβαλλε ἐρωτήσεις στοὺς ἐξεταζόμενους μαθητὲς μὲ παρουσία τῶν γονέων τους, τῶν τοπικῶν ἀρχῶν καὶ ἄλλων πολιτῶν οἱ ὁποῖοι τοὺς καλοῦσαν νὰ παραστοῦν καὶ νὰ παρακολουθήσουν τὴ σχολικὴ αὐτὴ ἐκδήλωση. Βλ. Δ/γμα 1032/12.7.1830 (Χρ. Λέφας, *Ἱστορία τῆς ἐκπαιδύσεως*, Ἀθήναι, ΟΕΣΒ, 1942, σ. 154).

10. «Ἑλληνικὴ Σχολή» ἢ «Ἑλληνικὸν Σχολεῖον» ἦταν τὸ σχολεῖο ἐκεῖνο τῆς κατώτερης βαθμίδας τῆς Μέσης Ἐκπαιδύσεως ποὺ ἰδρύθηκε τὸ 1836 μὲ τριετὴ ἢ καὶ διετὴ ἀκόμα φοίτηση καὶ πάντα ἀνάλογα μὲ τὶς τοπικὰς συνθήκας ποὺ ἐπικρατοῦσαν στὴν περιοχὴ τῆς λειτουργίας του. Σκοπὸς τοῦ σχολείου αὐτοῦ ἦταν νὰ προετοιμάζει τοὺς μαθητὲς του γιὰ τὸ γυμνάσιο (βλ. Σ. Δ. Κορακίτης, ἄρθρο «Ἑλληνικὸν σχολεῖον, ἑλληνοδιδασκαλός», *Μεγάλῃ Παιδαγωγικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ*, *ὁ.π.*, τ. Β', σ. 475). Στὶς ὑπόδουλες περιοχὲς ὁμως

σχολῆς¹¹, στίς ὁποῖες καί ὁ ἴδιος παρέστη. Βλέπουμε δηλαδή τή βελτίωση πού εἶχε γίνει στοῦ τριετῆς διάστημα ἀπό τὸ 1857 ὡς τὸ 1860. Δὲν γνωρίζουμε τοὺς λόγους τῆς βελτιώσεως αὐτῆς· μήπως ἡ κατάσταση τοῦ 1857, ὅπως τὴν περιγράφει ὁ ἀνώνυμος ταξιδιώτης, ὀφειλόταν σὲ ἀβελτηρία τοῦ τότε μητροπολίτη Ἀνθίμου (1848-1.2.1859); Πιθανόν, διότι, ὅπως ἀναφέρει ὁ Γ. Τουσίμης κατατροχόταν ἀπὸ τοὺς ἐπαρχιωτὲς τῆς μητροπόλεως του¹².

Ἄκριβῆ εἰκόνα τῆς ἐκπαιδευτικῆς καταστάσεως τῆς πόλεως στὰ χρόνια ἐκεῖνα παρέχει ὁ Πῶργος Φ. Ρουμελιώτης¹³, ὁ ὁποῖος μὲ στοιχεῖα ἀκλόνητα ἀποδεικνύει ὅτι ἡ γνώμη τοῦ καθηγητῆ Στέφανου Παπαδόπουλου ὅτι τὸ 1857 συστήθηκε τὸ πρῶτο ἐλληνικὸν σχολεῖον¹⁴ δὲν εὐσταθεῖ, διότι καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1857 γίνεται μνεῖα γιὰ ἐλληνικὸ σχολεῖο στὴν Ἔδεσσα στὸν *Κώδικα τῆς ἐν Βοδενοῖς Μητροπόλεως καὶ συγκεκριμένα γιὰ τὶς χρονιὲς 1836-1837 καὶ 1844-1845*¹⁵. Ἐκεῖνο πού δὲν ἔχουμε γιὰ τὴ λειτουργία τῶν σχολείων αὐτῶν εἶναι τὸ γεγονός ὅτι μᾶς λείπει μιὰ μαρτυρία λεπτομερῆς γιὰ τὸν τρόπο τῆς λειτουργίας των, ἓνα εἶδος ἐκθέσεως λειτουργίας των, ὅπως περὶ τοῦ γίνεται μὲ τὸ γράμμα αὐτό, πού δημοσιεύουμε γιὰ τὸ ἔτος 1857, σὲ σύγκριση μὲ τὸ 1860, καὶ τὴν ἐξαγωγή τῶν ἀναλόγων συμπερασμάτων.

Ἰδιαίτερη ἐντύπωση μᾶς προκαλεῖ τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐξετάσεων ὁ μητροπολίτης, μὲ τὶς ἐρωτήσεις του γιὰ τὴν ἐπίδοση τῶν μαθητῶν ὄχι μονάχα στὴ γραμματικὴ καὶ τὸ συντακτικὸ ἀλλὰ καὶ στὴν ἀριθμητικὴ καὶ τὴ γεωμετρία, προκάλεσε τὸ διαφῆρον τοῦ παρεπίδημου ἐπισκέπτη του, ὥστε νὰ τονίσει τὴ χαρὰ καὶ τὴν ἀγαλλίαση πού εἶδε στὰ πρόσωπα *ἀπάντων τῶν κατοίκων* καὶ νὰ ἐπαινέσει τὸν δεσπότη γιὰ τὴν ὅλη του ἐργα-

---

καὶ ὅπου δὲν ὑπῆρχαν γυμνάσια, γιὰ νὰ συνεχίσουν τὶς σπουδές τους οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολεῖου, λειτουργοῦσαν οἱ *Ἀστικὲς Σχολές*, τὰ σχολεῖα δηλαδή ἐκεῖνα πού εἶχαν 7 ἢ 8 τάξεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ 6 πρῶτες ἀντιστοιχοῦσαν μὲ τὸ ἑξατάξιο σημερινὸ Δημοτικὸ σχολεῖο, ἐνῶ οἱ ἄλλες 2 μὲ τὸ Ἑλληνικὸ σχολεῖο ἢ καὶ τὶς 2 πρῶτες γυμνασιακὲς τάξεις. Τὶς σχολές αὐτές, ὅταν οἱ τρόφιμοί τους ἦταν μαθητρίαι, τὶς ἀποκαλοῦσαν Παρθεναγωγεῖα ἢ Ἀστικὲς σχολές θηλέων (βλ. Π. Α. Βαλάκης, «Σχολαὶ ἀστικά», *Μ.Ε.Ε.*, τ. ΚΒ', σ. 704).

11. *Ἀλληλοδιδασκτικὴ σχολή* ἢ *Ἀλληλοδιδασκτικὸν σχολεῖο* ὀνομαζόταν τὸ σχολεῖο ἐκεῖνο, στοῦ ὁποῖο ὁ δάσκαλος χῶριζε τοὺς μαθητὲς σὲ ὁμάδες καί, ἀνάλογα μὲ τὴν ἱκανότητα τοῦ καθενός, ξεχώριζε τοὺς καλύτερους, ὥστε νὰ ἐκγυμνάζουν τοὺς ἀδύναμους καὶ νὰ προσέχουν γενικά ὄχι μόνο τὴν ἐπίδοσή τους ἀλλὰ καὶ τὴν ἡσυχία καὶ εὐπρέπεια μέσα στὴν τάξη. Τὸ σχολεῖο αὐτὸ πρωτοῖδρύθηκε στοῦ Ναύπλιο στίς 8.11.1828 (βλ. Σ. Μ. Καλλιάρης, «Ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος», *Μ.Ε.Ε.*, τ. Γ', σσ. 938-939. Ἐπίσης Θ. Φωτεινόπουλος, *Μεγάλῃ Παιδαγωγικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ*, ὁ.π., τ. Α', σσ. 141-144· Λέφας, ὁ.π., σ. 128 κ.ε.).

12. Τουσίμης, ὁ.π., σ. 15.

13. Στὸ βιβλίο του *Ὁ νέος ἐλληνισμὸς στὴν Ἔδεσσα (Βοδενά) τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 19' αἰῶνα*, ὁ.π., σσ. 97-105.

14. Παπαδόπουλος, ὁ.π., σ. 81.

15. Ρουμελιώτης, ὁ.π., σσ. 98-100.

σία, διότι οὐ μόνον ἐν Βοδενοῖς ἀκαμάτως φροντίζει περὶ τῆς κοινῆς ὠφελείας τοῦ ποιμνίου του ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ, δηλαδή γιὰ ὁλόκληρη τὴν ἐπαρχία του, ὅπου ἴδρυσε σχολεῖα μὲ καταλλήλους διδασκάλους πρὸς ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας. Πῶς, λοιπόν, ἦταν δυνατόν, ἐνθουσιασμένος ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτό, νὰ μὴ ἀναφωνήσῃ ὅτι εὐτυχισμένες εἶναι οἱ ἐπαρχίες ἐκεῖνες πού ἔχουν τέτοιους ἀρχιερεῖς; Καὶ γιατί νὰ μὴ εἶναι εὐτυχισμένες, ὅταν ἐνδιαφέρονται ὄχι μονάχα γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικά θέματα ἀλλὰ καὶ γιὰ κοινωνικά, ὅπως τὸ ἐνδιαφέρον πού ἔδειξε ὁ Νικόδημος γιὰ τὴ μεταφορὰ ποσίου νεοροῦ στὴν πόλη ἀπὸ μία ἀπόσταση μακρινή, κάτι πού ἦταν τόσο ζωτικό γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς ᾽Εδεσσας;

2. Ἐνα χρόνο ἀργότερα, τὸ 1861, συναντοῦμε τὸ δεύτερο δημοσίευσμά μας γιὰ τὴν κατάσταση τῆς ἐκπαιδεύσεως στὴν ᾽Εδεσσα, στὴν ἐφημερίδα Ὁ Ἄνατολικὸς Ἀστήρ¹⁶, τὴν ἐφημερίδα ἐκεῖνη πού ἐξέδιδαν οἱ τρεῖς διδάσκαλοι τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, ὁ Ἰωάννης Φιλαλήθης, ὁ Κωνσταντῖνος Φωτιάδης, ὁ ὁποῖος ἀργότερα διορίσθηκε ἡγεμόνας στὴ Σάμο, καὶ ὁ Βασίλειος Καλλίφρων. Ἡ ἐφημερίδα αὐτὴ μὲ ὑπότιτλο Ἐφημερὶς τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, ἐκκλησιαστικῆς, φιλολογικῆς, ἐμπορικῆς καὶ τῶν διαφόρων εἰδήσεων κυκλοφορήθηκε στὶς 6 Ὀκτωβρίου 1861 καὶ στὸ 9ο φύλλο της (29.11.1861, σ. 3), μὲ τίτλο Δημοσία ἐκπαίδευσις, ἀναφέρθηκε στὴν ᾽Εδεσσα καὶ τὰ σχολεῖα της ὡς ἑξῆς:

Μετὰ πολλῆς τῆς εὐχαριστήσεως πληροφοροῦμεθα ἐπισήμως τὸν περὶ τὴν ἐθνικὴν ἐκπαίδευσιν ἀξιέπαινον ζῆλον τῶν ᾽Εδεσσηνῶν (κατοίκων τῶν Βοδενοῶν). Οὗτοι, ἐκτὸς τῶν μέχρι τοῦδε ὑπαρχουσῶν παρ' αὐτοῖς δύο σχολῶν, ἐλληνικῆς τε καὶ ἀλληλοδιδασκτικῆς, ἐξ ὧν εἰς μὲν τὴν πρώτην διδάσκονται μαθηταὶ ἐπέκεινα τῶν πενήκοντα ὑπὸ ἀξίου διδασκάλου, τοῦ κυρίου Ἄ. Μαργαρίτου, οὐ μόνον τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ βοήθητικὰ μαθήματα, οἷον ἀριθμητικὴν, γεωμετρίαν, κατήχησιν, ἱστορίαν, γεωγραφίαν, ὡς καὶ ἀρχὰς τῆς γαλλικῆς, εἰς δὲ τὴν δευτέραν διδάσκονται τριακόσιοι μαθηταί, κατὰ τοὺς τύπους τῶν μεθοδικωτέρων σχολείων, ὑπὸ τοῦ ἀλληλοδιδασκάλου κ. Μπαϊνανίδου, ἀπεφάσισαν γενναίως, τῇ ἀξιεπαίῳ προτροπῇ τοῦ μουσοτραφοῦς αὐτῶν Ἀρχιερέως, ἐνὸς τῶν τὰ μάλιστα τροφίμων τῆς καθ' ἡμᾶς Θεολογικῆς ἐν Χάλκῃ Σχολῆς, ἵνα οἰκοδομήσωσι καὶ ἄλλην λιθόκτιστον σχολὴν 34 πήχεων μήκους καὶ 20 πλάτους, διώροφον, ἄνω μὲν ἐλληνικὴν, κάτω δὲ ἀλληλοδιδασκτικὴν, διὰ τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν μέχρι τοῦδε δύο σχολείων ὡς πρὸς τὴν πληθὺν τῶν μαθητῶν.

Ἡ νέα σχολὴ κεῖται ἐπὶ τῆς ἀκροτόμου, ὕψους ἑκατὸν πήχεων, εἰς τὴν

16. Βλ. Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών, ὁ.π., σ. 16 κ.έ., ὅπου πολλὲς λεπτομέρειες γιὰ τὴν ἔκδοσὴ τῆς, τὴν πολιτικὴ τῆς καὶ τοὺς γενικότερους στόχους τῆς. Βλ. καὶ Χριστόπουλος, ὁ.π., σσ. 45 καὶ 451.

ἀνατολικὴν ἄκρην τῆς πόλεως, ἔχουσα κάτωθεν μὲν αὐτῆς τὴν κατάφυτον ἐκείνην κοιλάδα, ἐν ἧ, κατὰ τὸν πατέρα τῆς ἱστορίας Ἡρόδοτον, ἦσαν οἱ κῆποι τοῦ Μίδα μὲ τὰ ἐξηκοντάφυλλα καὶ αὐτοφυῆ ρόδα των, ἐν ἀπόπτῳ δὲ τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὰς περὶ τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον πεδιάδας. Προβαίνει δὲ τὸ ἔργον, καθ' ὅς ἔχομεν πληροφορίας, διὰ τῶν ἀξιωμαίων προσπαθειῶν τοῦ τε Ἀρχιερέως, τῶν ἐφόρων, καὶ ἀπάντων ἐν γένει τῶν πολιτῶν, κοινῇ συμπνοία καὶ γνώμῃ.

Πεποίθαμεν ὅτι τοὺς ἀξιωμαίους Βοδενιώτας θέλουσι μιμηθῆ καὶ οἱ Γενιτζιώται, οἵτινες, δυστυχῶς, ἔχουσι τὴν σχολὴν αὐτῶν ἄνευ διδασκάλου πρό τινος ἤδη καιροῦ. Ἄλλ' ἐλπίζομεν ὅτι ἄνδρες, οἵτινες ἀντέστησαν εἰς τὴν ἀκάθεκτον ὁρμὴν τοῦ ἐπαπειλήσαντος αὐτοὺς Οὐνιτισμοῦ, διατηρήσαντες ἀμώμητον τὴν ἱεράν ἐκ προγόνων παρακαταθήκην, τὴν ὀρθόδοξον, λέγομεν, πίστιν, οὐδέποτε θέλουσιν ἀνεχθῆ νὰ κατακλυσθῶσιν ὑπὸ τοῦ χειμάρρου τῆς ἀμαθείας, μὴ φροντίζοντες περὶ τῆς χριστιανικῆς, ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς μορφώσεως τῶν τέκνων αὐτῶν καὶ προστρέβοντες ὡς ἐκ τούτου μῶμον ἑαυτοῖς ἀνεξάλειπτον. Ὁ «Ἀνατολικὸς Ἀστήρ» προθύμως θέλει δημοσιεύσει, ἐντὸς ὀλίγου ἴσως, γενναίαν πρᾶξιν καὶ τούτων τῶν καλῶν καὶ ἀγαθῶν χριστιανῶν πρὸς ἄμιλλαν καὶ ἄλλων.

Τὸ δημοσίευμα αὐτὸ, προφανῶς τῆς διευθύνσεως τῆς ἐφημερίδας, στηριζόμενο, ὅπως φαίνεται, σὲ γράμμα αὐθεντικὸ κάποιου ἐπίσημου Ἐδεσσαίου – ἀφοῦ τονίζει ὅτι *πληροφοροῦμεθα ἐπισήμως*–, ἔρχεται ὕστερα ἀπὸ ἓνα χρόνον μετὰ τὸ δημοσίευμα τῆς ἐφημερίδας Ὁ *τηλέγραφος τοῦ Βοσπόρου καὶ Βυζαντις* νὰ μᾶς ἐνημερώσει γιὰ τὴν κατάστασιν τῆς παιδείας στὴν Ἐδεσσα τὴ χρονία ἐκείνη (1861). Ἐκεῖνο πού ὀφείλομε νὰ τονίσουμε εἶναι τὸ γεγονός ὅτι μᾶς δίνει περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐκπαίδευσιν στὴν πόλιν, παραθέτοντας καὶ τὸ ὄνομα τοῦ δασκάλου τόσο τῆς Ἑλληνικῆς ὅσο καὶ τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς σχολῆς, καθὼς καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν φοιτῶντων μαθητῶν καὶ τῶν μαθημάτων πού διδάσκονταν. Ἔτσι μαθαίνουμε ὅτι διδάσκαλος στὴν Ἑλληνικὴ σχολή, ἦταν ὁ Ἄ. Μαργαρίτης, ἐνῶ στὴν Ἀλληλοδιδασκτικὴ ἐδίδασκε κάποιος Μπαϊνανίδης, ὄνομα ἄγνωστο ὡς τώρα γιὰ μᾶς ἀπὸ τις διάφορες πηγές¹⁷. Ταυτοχρόνως μαθαίνουμε ὅτι, ἐνῶ ἡ Ἑλληνικὴ σχολὴ εἶχε παραπάνω ἀπὸ 50 μαθητῆς, οἱ ὅποιοι διδάσκονταν τὴν ἑλληνικὴν (γλώσσα), ἀριθμητικὴν, γεωμετρίαν, κατήχησιν, ἱστορίαν, γεωγραφίαν καὶ τὶς ἀρχὰς τῆς γαλλικῆς, ἡ Ἀλληλοδιδασκτικὴ εἶχε 300 μαθητῆς οἱ ὅποιοι διδάσκονταν τὰ μαθήματα ἐκεῖνα πού καθορίζονταν σύμφωνα μὲ *τοὺς τύπους τῶν μεθοδικωτέρων σχολείων*¹⁸.

17. Καὶ τοῦτο, διότι πράγματι ὁ Ἄ. Μαργαρίτης ὡς δάσκαλος εἶναι πρόσωπο γνωστὸ σ' ἐμᾶς (βλ. Παπαδόπουλος, *ὁ.π.*, σ. 81· Στουγιαννάκης, *ὁ.π.*, σ. 244· Ρουμειώτης, *ὁ.π.*, σ. 103 κ.λπ.), ἐνῶ τὸν Μπαϊνανίδην γιὰ πρώτη φορὰ τὸν παρουσιάζουμε ἐμεῖς ἐδῶ.

18. Τὰ μαθήματα αὐτὰ τῆς «Ἀλληλοδιδασκτικῆς σχολῆς» δὲν ἀναφέρονται ρητῶς,

Τὸ κυριότερο σημεῖο τοῦ δημοσιεύματος αὐτοῦ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἀνέγερση μιᾶς ἄλλης λιθόκτιστης σχολῆς, ἡ ὁποία, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ γραφόμενα, ἄρχισε νὰ χτίζεται τὴ χρονιά ἐκεῖνη, διώροφη, ὥστε στὸ ἰσόγειο νὰ στεγάζεται ἡ Ἀλληλοδιδασκτικὴ σχολὴ καὶ στὸν 1ο ὄροφο ἡ Ἑλληνικὴ, ἐνέργεια ποὺ ἀποδίδεται στὴν πρωτοβουλία τοῦ μητροπολίτη Νικοδήμου, τὸν ὁποῖο καὶ ἐπαινεῖ γιὰ τὶς δραστηριότητές του, καθὼς καὶ στοὺς ἐφόρους τῶν σχολείων καὶ ὅλους τοὺς ᾿Εδεσσαίους οἱ ὁποῖοι βοήθησαν τὸ ἔργο αὐτό. Ἀναφέροντας τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος τοῦ νέου κτιρίου¹⁹, μᾶς καθορίζει καὶ τὸ ἀνατολικὸ σημεῖο τῆς πόλεως, ὅπου χτιζόταν ψηλά, πάνω στὸν ἀπότομο βράχο ποὺ δεσπόζει στὴν πόλη, ὥστε ἀπὸ τὸ σημεῖο ἐκεῖνο νὰ μπορεῖ νὰ ἀγναντεύει κανεὶς ὄχι μόνον τὸν θαυμασιὸ κάμπο ποὺ ἐκτείνεται στὰ πόδια τῆς πόλεως ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ἀκόμα τὴ Θεσσαλονικὴ καὶ τὶς πεδιάδες γύρω ἀπὸ τὸν Θερμαϊκὸ κόλπο. Τὸ σχολεῖο αὐτὸ μὲ τὴν καταπληκτικὴ πρὸς τὸν κάμπο θέα, στὸ ὁποῖο φοιτήσαμε κι ἐμεῖς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1941 (Ἰούλιος), ὅταν ἄνοιξαν τὰ σχολεῖα, μετὰ τὸν Ἑλληνοϊταλικὸ Πόλεμο, ἐπειδὴ τὸ περικαλλὲς κτίριο τοῦ Γυμνασίου εἶχε καταληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Γερ-

ῖσως γιατί δὲν ἦταν πάγια καὶ διέφεραν ἀπὸ τόπο σὲ τόπο καὶ πάντοτε ἀνάλογα μὲ τὶς συνθήκες ποὺ ἐπικρατοῦσαν σὲ κάθε περιοχὴ. Ὅποσδήποτε ὅμως ἀνάμεσά τους τὸν κύριο λόγο κατεῖχαν ἡ ἀνάγνωση, ἡ γραφὴ καὶ τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς ἀριθμητικῆς, τὰ ὁποῖα καὶ δίδασκαν οἱ διαλεγμένοι ἀπὸ τὸν δάσκαλο καλύτεροι μαθητὲς (οἱ πρωτόσχολοι) στοὺς ἄλλους (βλ. Καλλιάφας, ὁ.π.).

19. Πρβλ. καὶ ᾿Εδεσσαῖος, ὁ.π., σ. 220, ὅπου τὰ ἐξῆς: *Κτίρια σχολειακὰ ὑπάρχουσι δύο· τὸ Παρθεναγωγεῖον, ἔνθα λειτουργεῖ καὶ τὸ ἕτερον τῶν δύο Νηπιαγωγείων, κείμενον ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀρχαίου καὶ μοναδικοῦ σχολείου τῆς πόλεως, καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ ἐπιβλητικὸν σχολεῖον τῶν ἀρρένων, ἀνεγερθὲν τὸ 1862. Ὁμοίως, Στουγιαννάκης, ὁ.π., σ. 244, ὅπου τὰ ἐξῆς: *Καὶ μέχρι μὲν τοῦ 1850 οἱ νέοι τῆς ᾿Εδέσσης ἐδιδάσκοντο ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἐκαστοῦ διδασκάλου· ἀπὸ τοῦ ἄνω ὅμως ἔτους ἐχρησιμοποιεῖτο κοινοτικὸν τι μικρὸν οἶκημα ὀπισθεν τοῦ ναοῦ τῆς Μητροπόλεως, (ἐνθα τὸ 1877 ἀνηγέρθη τὸ Παρθεναγωγεῖον τῆς πόλεως) μέχρι τοῦ ἔτους 1862, ὁπότε ἀρχιερατεύοντος τοῦ δραστηρίου καὶ φιλομούσου Νικοδήμου τοῦ ἐκ Τενέδου ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων ἐπὶ θέσεως ρομαντικῆς, ἐπὶ τοῦ ὑπερκεμένου τῆς κάτω κοιλάδος βράχου περικαλλὲς καὶ διώροφον διδασκῆριον, εὐρύχωρον, εὐάερον, φωτόλουστον, πληροῦν πάντας τοὺς ὄρους τῆς ὑγιεινῆς. Ἐν αὐτῷ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐγκατεστάθη τό τε Ἑλληνικὸν σχολεῖον καὶ τὸ Δημοτικόν. Μάλιστα στὸ μεσαῖο ὑπέρθυρο τοῦ κτιρίου ὑπῆρχε πλάκα μὲ τὴν ἐξῆς ὠραιότατη ἐμμετρῆ σὲ 15σύλλαβο ἐπιγραφή, αὐτ., σ. 247:**

*Λοιπὸν ἡ νύξ προέκοψε καὶ ἤγγικε δευτέρα
μετὰ μακρὰν σκοτόμαιναν τοῦ φωτισμοῦ ἡμέρα,
ὡς ἑωσφόρος τηλαυγῆς αἰσίως ἀνατέλλον
ὁ οἶκος οὗτος τῶν Μουσῶν, τεκμηριοῖ τὸ μέλλον.
Ἐγείρεσθε, ἀγείρεσθε, ὦ παῖδες Μακεδόνων,
εἰσέρχεσθε, ἀρύεσθε τοῦ πλούτου τῶν προγόνων.
Φωτίζου, πόλις ᾿Εδεσσα, φωτίζου χώρα γείτων
οὐδὲν γλυκύτερον φωτός, οὐδὲν σοφίας κρεῖττον.
Ἐν ἔτει σωτηρίῳ , αὐξβ΄
Ἀρχιερατεύοντος Νικοδήμου τοῦ ἐκ Τενέδου.*

μανούς κατακτητές, σήμερα δὲν υφίσταται, διότι *κάηκε τὸ 1944 κατὰ τὴν πυρπόλυση τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς Γερμανούς*²⁰.

Σὲ ιδιαίτερη παράγραφο γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴν πόλη τῶν Γενιτσῶν καὶ τοὺς κατοίκους της (Γενιτζῶτες) οἱ ὁποῖοι, *δυστυχῶς, ἔχουσι τὴν σχολὴν αὐτῶν ἄνευ διδασκάλου καὶ μάλιστα ἀπὸ καιροῦ*. Ἔτσι μαθαίνουμε κάτι, πού ὡς τώρα ἀγνοοῦσαμε, ὅτι δηλαδή στὰ Παννιτσὰ τὸ 1861 ὑπῆρχε, βέβαια, σχολεῖο, ἀλλὰ δὲν λειτουργοῦσε, διότι δὲν ὑπῆρχε δάσκαλος²¹. Ἀγνοοῦμε τὸν λόγο γιὰ τὸ δὲν λειτουργοῦσε. Ἡ ἐφημερίδα πιστεύει ὅτι καὶ οἱ κάτοικοι τῶν Γενιτσῶν γρήγορα θὰ ἀποκαταστήσουν στὸ σημεῖο πού πρέπει τὰ ἐκπαιδευτικὰ τοὺς ζητήματα, ἀφοῦ μὲ τόση γενναιότητα καὶ ἐμμονὴ στὴν ὀρθοδοξία ἀντέστησαν εἰς τὴν ἀκάθεκτον ὁρμὴν τοῦ ἐπαπειλήσαντος αὐτοὺς οὐνιτισμοῦ, διατηρήσαντες ἀμόμητον τὴν ἱεράν ἐκ προγόνων παρακαταθήκην, τὴν ὀρθόδοξη πίστη τοὺς²², κάτι γιὰ τὸ ὁποῖο καὶ τοὺς ἐπαινεῖ καταλλήλως.

3. Τὸ τρίτο δημοσίευμα, σταλμένο κι αὐτὸ ἀπὸ κάποιον καὶ πάλι ἀνώνυμο συνδρομητὴ ὡς εἶδος ἀνταποκρίσεως ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα στὶς 15 Ἰουλίου τοῦ ἐπόμενου ἔτους (1862) στὴν ἐφημερίδα τῆς Κων/πόλεως *Ἄμύσια*²³, ἀναφέρεται κι αὐτὸ στὴν κατάστασι τῆς παιδείας καὶ μάλιστα στὶς σχολικὰς ἐξετάσεις τῆς χρονιάς ἐκείνης, ἓνα θέμα τόσο προσφιλὲς στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τὸ ὁποῖο παρακολουθοῦσε μὲ διαφέρον τὴν πνευματικὴ κίνησι τῶν ἐπαρχιῶν.

Στὸ φύλλο 23 τῆς 25ης Ἰουλίου τοῦ 1862 (σ. 92) διαβάζουμε τὰ ἑξῆς:

20. Βλ. φωτογραφία του στὰ *Ἐδεσσαϊκὰ Χρονικά*, τχ. 1/Ἰανουάριος-Ἀπρίλιος 1972, σ. 6.

21. Ὁ Τιμόθεος Ἰ. Τιμοθεάδης ὁ ὁποῖος ἀσχολήθηκε μὲ τὸ θέμα αὐτὸ (βλ. *Ἡ παιδεία στὸν κατὰ Γιαννιτσῶν 1870-1912*, Θεσσαλονίκη 1998) δὲν κάνει ιδιαίτερο λόγο γιὰ τὴν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε ἐκεῖ στὰ μέσα τοῦ 19^{ου} αἰῶνα· ἀπλῶς, ἐξιστορώντας τὰ μετὰ τὸ 1873 γεγονότα, περιορίζεται νὰ θίξει τὸ 1862 μόνον σὲ σχέση μὲ τὴν οὐνιτικὴ προπαγάνδα. Μαρτυρία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ σχολεῖου στὰ Παννιτσὰ πρὶν ἀπὸ τὸ 1861 καὶ συγκεκριμένα στὸ ἔτος 1858 ἔχουμε ἀπὸ τὸν Βασίλη Δημητριάδη [«Ἐνα φιομάνι γιὰ τὴν ἀνέγερσι τῆς πρώτης ἐκκλησίας τῶν Γενιτσῶν», *Μακεδονικὰ Θ'* (1969) 324-335 καὶ κυρίως στὴ σ. 332: *Ταυτόχρονα κτίσθη καὶ διώροφο σχολεῖο κοντὰ στὴν ἐκκλησία* (ἡ ὁποία, ὅπως ἀναφέρεται στὸ φιομάνι, χτίσθη στὰ τέλη τοῦ 1858)].

22. Γιὰ τὴν οὐνιτικὴ προπαγάνδα στὰ Παννιτσὰ βλ. Τιμόθεος Ἰ. Τιμοθεάδης, *Ἡ Οὐνία Γιαννιτσῶν καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ Βατικανοῦ χθὲς καὶ σήμερα*, Παννιτσὰ 1992.

23. Ἡ *Ἄμύσια* ἐκδόθηκε τὴν Τετάρτη 9 Μαΐου 1862 ἀπὸ τὸν Δημήτριο Κατσελίδη ἔμπορο τῆς Σάμου καὶ ὑποστήριξε τὶς θέσεις τοῦ πατριάρχη Ἰωακείμ τοῦ Β'. Ἡ ἐφημερίδα ὕστερα ἀπὸ διάφορες διακυμάνσεις ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τῆς καὶ τὴ συνένωσή της μὲ τὴν περιφημὴ ἐφημερίδα *Νεολόγος* τῆς Κων/πόλεως ἔπαυσε νὰ ἐκδίδεται τελικὰ τὸ 1870 [(βλ. Μανουὴλ Ἰ. Γεδεών, *ὁ.π.*, σσ. 18-19), μὲ διάφορες λεπτομέρειες· ἐπίσης, Χριστόπουλος, *ὁ.π.*, σσ. 263, 452].

Κύριε συντάκτα τῆς «Ὁμοιότητος»

Πρὸ τινων ἡμερῶν, μεταβαίνων ἐνταῦθα εἰς Βοδενὰ πρὸς συνάθροισιν τοῦ βομβυκοσπόρου, κατὰ τὴν ἐκ Γεντισῶν διάβασίν μου εἶδον τὰ ἠράκλεια κατορθώματα τῆς Δυτικῆς προπαγάνδας, ἅπερ ἐξασκεῖ ἐπὶ τινων ἀτόμων ἐκ τοῦ ἐσχάτου ὄχλου τῆς κωμοπόλεως ταύτης. Ἐλυπήθην ἀληθῶς διὰ τὴν πάσχουσαν ταύτην κοινωνίαν καὶ ἐταλάνισα πλανῶντας καὶ πλανωμένους, τοὺς μὲν ὡς ὄνειροπολοῦντας παποκρατίαν ἐν τῇ συναθροίσει τῶν σκυβάλων ἐκ πάσης χριστιανικῆς κοινωνίας, τοὺς δὲ ὡς γενομένους ὄντια ἰδανικῶν ὑλικῶν συμφερόντων καὶ φενακίζομένους ὑπὸ ὑποσχέσεων, τῶν ὁποίων ἡ πραγματοποίησις ἀντίκειται εἰς τὴν τάξιν τῶν νόμων τῆς Σεβαστῆς Κυβερνήσεως· ἀλλ' ὅσπιν θλίψιν ἐδοκίμασα εἰς Γεντισά, τοσαύτης ἀπ' ἐναντίας ψυχικῆς χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης εὐτύχησα νὰ γίνω μέτοχος ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἐπέτειον ἐορτῆν τῶν ἀγίων Ἀποστόλων, καθ' ἣν ἡμέραν ἐτελέσθησαν δημοτελῶς αἱ ἐξετάσεις τῶν 65 μαθητῶν τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς καὶ τῶν ὑπὲρ τοὺς διακοσίους τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς.

Μετὰ τὴν ἀρχιερατικὴν θεῖαν λειτουργίαν συγκινητικώτατον θέαμα ἦν νὰ βλέπη τις τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν, λευκοφορούντων τινῶν, καὶ πάντων ἀδόντων, μεταβαῖνον ἀπὸ τῆς παλαιᾶς Σχολῆς εἰς τὴν νέαν περικαλλῆ καὶ πάντερον, τὴν ὁποίαν ἡ τε φυσικὴ θέσις καὶ ἡ διὰ συνεργείας τοῦ μουσοτραφοῦς ἀρχιερέως ἀγ. Βοδενῶν κυρίου Νικοδήμου ἀναπτυχθεῖσα φιλοκαλία καὶ ἐλευθεριότης τῶν Ἑδεσσηνῶν ἐφιλοτιμήθησαν νὰ καταστήσωσιν ἀγλαΐσμα, οὐ μόνον τῆς Ἑδέσεως ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς Μακεδονίας. Μετ' ὀλίγας δὲ στιγμὰς κατεῖχεν ἤδη ἡ Σχολὴ ἐντὸς αὐτῆς τὸν σεβάσμιον ἀρχιερέα, τὸν πολλὰ ὑπὲρ αὐτῆς μογήσαντα, παρακολουθούμενον ὑπὸ τοῦ ἱερατείου, τῶν ἐφόρων καὶ τῶν προκριτῶν, τῶν κατοίκων πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας, τῶν παρεπιδήμων Ἰταλῶν καὶ Γάλλων ἐμπόρων τοῦ βομβυκοσπόρου καὶ ἐπιτέλους τοῦ συμβουλίου τῆς τοπικῆς Ἀρχῆς.

Δὲν ἐχρειάζετο δὲ λυγκεύς τις ἢ διορατικὸς ὀφθαλμὸς, ἵνα ἀνακαλύψῃ τὴν χαρὰν τῆς συνειδήσεως τῶν Ἑδεσσηνῶν καὶ τὴν συναίσθησιν ὅτι διὰ τῆς γενναίας θυσίας τοῦ ὀβολοῦ των ἐξεπλήρωσαν πρῶτιστον καὶ ἱερώτατον καθῆκον· πολλοὶ δέ, καὶ πρὸ πάντων ὁ σεβάσμιος ἀρχιερεὺς, δὲν ἠδύναντο νὰ κρατήσωσι τὰ δάκρυά των, ἐν ὅσῳ οἱ μὲν μαθηταὶ ἐναρμονίως καθωμολόγουν δι' ἀσμάτων τὴν εὐγνωμοσύνην των, ὁ δ' ἐλλόγιμος διδάσκαλος κ. Ἀ. Μαργαρίτης δι' εὐφραδοῦς ἅμα καὶ γοητευτικοῦ λόγου, ἀκριβολογῆσας πρῶτον τὴν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἄχρι τῆς σήμερον κατάστασιν τῆς Σχολῆς, ἀπεδείκνυε διὰ τίνων θυσιῶν τῶν πατέρων κατασκευάζεται ἡ διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ διάπλασις τῶν τέκνων του.

Μετὰ ταῦτα δέ, καὶ μετὰ τὴν προσηγηθεῖσαν τούτων δέησιν πρὸς Κύριον, ἤρξαντο οἱ ἐξετάσεις καὶ ἐν διαστήματι δύο ἡμερῶν ἐξετάσθησαν οἱ μαθηταὶ τῶν τεσσάρων τάξεων τοῦ Ἑλληνικοῦ, τῆς μὲν πρώτης εἰς τὸν Δη-

μοσθένην μετὰ πλήρους ἐφαρμογῆς τοῦ συντακτικοῦ, εἰς τὴν ἱερὰν κατήχησιν, εἰς ἀρχὰς τῆς γαλλικῆς γλώσσης, εἰς γεωμετρίαν, πολιτικὴν ἱστορίαν καὶ φυσικὴν γεωγραφίαν. Τῆς δὲ β' εἰς Πλούταρχον καὶ Λυσίαν, ἱερὰν κατήχησιν, ἱστορίαν καὶ ἀριθμητικὴν καὶ ἐφεξῆς τῆς τρίτης καὶ τετάρτης εἰς τὰ διδασκόμενα αὐτοῖς μαθήματα. Ἐν γένει δὲ οἱ πλείονες τῶν μαθητῶν εὐστόχως ἀπήντησαν εἰς τὰς ἐρωτήσεις τοῦ τε διδασκάλου καὶ τοῦ ἀρχιερέως, ἐξ οὗ καταφαίνεται καὶ πρόοδος τῶν μαθητῶν οὐκ εὐκαταφρόνητος καὶ φιλοπονία τοῦ ἑλληνοδιδασκάλου κ. Α. Μαργαρίτου ἀξιέπαινος· τὴν τρίτην δὲ ἡμέραν ἐξετάσθησαν καὶ ἅπαντες οἱ ἡλικιωμένοι μαθηταὶ τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς Σχολῆς εὐδοκμήσαντες καὶ οὗτοι, μάλιστα δὲ οἱ 16 τὸν ἀριθμὸν προπαρασκευασθέντες νὰ μεταβῶσιν ἐφέτος εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, ὡς κανονικῶς ἀναγνώσαντες καὶ διδασκόμενοι τὰς ἀρχὰς τῆς γραμματικῆς καὶ τὰ τέσσαρα τῆς ἀριθμητικῆς πάθη, διὸ καὶ δίκαιος ἔπαινος ἀποδίδεται τῷ ἀλληλοδιδασκάλῳ κυρίῳ Γ. Μπαϊνανίδῃ.

Ἐπαινος ἀληθῶς μέγας ὀφείλεται εἰς τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως ταύτης, διότι ἐναρμονίως συζῶντες μετὰ τοῦ σεβαστοῦ ἀρχιερέως τῶν πρὸ τριῶν ἡδὴ ἐτῶν ἐπεχειρίσθησαν τὴν πολυδάπανον μεταφορὰν ποσίμου ὕδατος μακρόθεν, καί, μολονότι τοῦ ἔργου φθάσαντος εἰς τὸ τέλος του, δυστυχῶς, τὰ ὕδατα εἴτε ἐκ τῆς ἀνδροῖας εἴτε ἐξ ἄλλης ἀγνώστου αἰτίας ἐξέλιπον ἐκ τῆς πηγῆς αὐτῆς· δὲν ἀπηύδησεν ὅμως ὁ κοινωφελὴς ζῆλος αὐτῶν. Ἴδου καὶ σχολεῖον ἐκ βάθρων, ὁποῖον, ἀσυγκρίτῳ λόγῳ μεγαλύτεραι πόλεις στεροῦνται, ὠκοδόμησαν καὶ νοσοκομεῖον συνέστησαν καὶ ἡδὴ σκέπτονται τὴν παλαιὰν Σχολὴν εἰς Παρθεναγωγεῖον νὰ μεταποιήσωσιν. Ἄς εὐχρηθῶμεν βάσκανος ὀφθαλμὸς νὰ μὴν ἴδῃ τοὺς ἀδελφοὺς τούτους.

Βοδενὰ τὴν 15 Ἰουλίου 1862

Εἰς τῶν συνδρομητῶν σας

Τοῦ γράμματος αὐτοῦ δὲν γνωρίζουμε ἂν συντάκτης εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸ δημοσιευμένο κείμενο στὸν *Τηλέγραφο τοῦ Βοσπόρου καὶ Βυζαντίδα* τῆς 8ης Ὀκτωβρίου 1860, πρὶν ἀπὸ μιὰ διετία. Τὸ κύριο στοιχεῖο τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς εἶναι ὁ ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ χαρὰ τοῦ συντάκτη τῆς γιὰ τὴν πρόοδο πού εἶδε στὰ σχολεῖα τῆς Ἐδεσσας, τόσο στὴν Ἑλληνικὴ ὅσο καὶ τὴν Ἀλληλοδιδασκτικὴ σχολὴ καὶ προπάντων τὸ γεγονὸς τῆς μεταβάσεως τῶν μαθητῶν στὸ νέο περιλαμπρὸ διώροφο κτίριο καὶ τῆς ἐγκαταστάσεώς των πλέον ἐκεῖ, ἕνα χαρμόσυνο γιὰ τὴν Ἐδεσσα γεγονὸς πού τόση χαρὰ σκόρπισε σὲ ὅλους, ὅσοι παραβρέθησαν ἐκεῖ τὴν ἡμέρα τῶν ἐξετάσεων τῶν σχολείων, γεγονὸς πού κατὰ κύριο λόγο ὀφειλόταν στὶς ἐνέργειες τοῦ ρηξικέλευθου μητροπολίτη Νικοδήμου, ὁ ὁποῖος πράγματι ἐμόχθησε νὰ φέρει σὲ πέρας τὸ δύσκολο βέβαια ἀλλὰ καὶ τόσο εὐχάριστο αὐτὸ ἔργο.

Ἀπὸ τὰ γραφόμενα στὴν ἀρχὴ τοῦ γράμματος φαίνεται ὅτι ἦταν ἔμπο-

ρος «βομβυκοσπόρου», τοῦ σπόρου ἐκείνου ποὺ δημιουργεῖ τοὺς μεταξοσκώληκες²⁴, τὰ «κουκούλια»²⁵ δηλαδή, γιὰ τὴν παραγωγή καὶ βιομηχανικὴ ἐπεξεργασία τῶν ὁποίων ἀνέκαθεν φημιζόταν τόσο ἡ Ἑδεσσα καὶ τὰ Παννισὰ ὅσο καὶ ἡ Νάουσα²⁶. Τὸ γεγονός ὅμως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖο εὐθύς ἐξαρχῆς μᾶς ξενίζει, ὥστε νὰ προβληματιζόμαστε, εἶναι ἡ κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὰ Παννισὰ σχετικὰ μὲ τὴν παπικὴ προπαγάνδα καὶ τὶς προσπάθειές της γιὰ προσηλυτισμὸ τῶν ὀρθοδόξων κατοίκων της. Βλέποντας τὴν κατάσταση αὐτὴ ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς ἐκφράζει τὴ λύπη του *διὰ τὴν πάσχουσαν ταύτην κοινωνίαν*, ὅπως γράφει, καὶ κατηγορεῖ τόσο τοὺς προπαγανδιστὲς ὅσο καὶ τοὺς προπαγανδιζομένους, τοὺς ὁποίους θεωροῦσε παρασυρμένους ἀπὸ τὶς ὑποσχέσεις τῶν παπικῶν, ἀποκαλώντας τοὺς *ὄνια (ψώνια) ὑλικῶν συμφερόντων καὶ φενακίζομένους (ἀπατημένους)*. Εὐτυχῶς, χάρις στὶς ἐνέργειες τῶν μητροπολιτῶν Βοδενῶν Νικοδήμου καὶ Θεσσαλονίκης Νεοφύτου²⁷ ἀλλὰ καὶ τῆς ἀντιδράσεως τῶν ὀρθοδόξων Γενιτσιωτῶν οἱ προσπάθειες τῶν οὐνιτῶν τελικὰ δὲν εἶχαν κανένα ἀποτέλεσμα²⁸.

Ἄναφερόμενος εἰδικότερα στὴν κατάσταση τῆς ἐκπαιδεύσεως θὰ τονίσει ὅτι οἱ μαθητὲς τῆς Ἑλληνικῆς σχολῆς ἦταν 65, ἐνῶ τὸ 1861 ἦταν 50, καὶ θὰ παρουσιάσει μὲ λεπτομέρεια καὶ τοὺς συγγραφεῖς τοὺς ὁποίους διδάσκονταν κατὰ τάξεις, καθὼς καὶ τὸ εὐχάριστο κλίμα ποὺ ἐπικράτησε σὲ ὅλη

24. Ἡ λέξη δηλώνει τὸν σπόρο τοῦ βόμβυκα (ἀρχ. *βόμβυξ* = ὁ μεταξοσκώληκας). Ὅπως παραδόξως ἡ σύνθετη λέξη *βομβυκόσπορος* δὲν ἀπαντᾷ στὸ *Λεξικὸ Δημ. Δημητρούκου* οὔτε καὶ στὴ *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ* τοῦ Π. Δρανδάκη· πολὺ περισσότερο δὲν βρίσκεται στὸ *Λεξικὸ τῶν Liddell καὶ Scott*, διότι σ' αὐτὸ περιέχονται κυρίως λέξεις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, ἐνῶ ἀπαντᾷ ἡ ἀπλή βόμβυξ. Ἡ λέξη ἀπαντᾷ στὸ *Λεξικὸν τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης τοῦ Ἰω. Σταματάκου*, τ. Α', σ. 814 [*βομβυκόσπορος* (ὁ)· ὁ σπόρος τοῦ μεταξοσκώληκος].

25. Ὁ Κ. Γ. Σταλίδης (*Οἱ συντεχνίες καὶ τὰ ἐπαγγέλματα στὴν Ἑδεσσα τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας*, Ἑδεσσα 1974, σ. 97), ἀναφερόμενος στὴν ἀνάπτυξη τῆς σηροτροφίας (ἐπεξεργασία κουκουλιῶν) στὴν Ἑδεσσα, γράφει ὅτι ἦταν *ἀρκετὰ διαδεδομένη*, χωρὶς ὅμως νὰ καθορίζει καὶ ἀπὸ πότε ἀκριβῶς, εἰδικότερα γιὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα· ἀπλῶς περιορίζεται νὰ γράφει *ἀπὸ πολὺ παλιὰ χρόνια*· ἤδη ὅμως μὲ τὸ δημοσίευσμά μας αὐτὸ ἔχουμε σαφέστατη μαρτυρία ὅτι τὸ 1862 στὴν Ἑδεσσα καὶ τὰ Παννισὰ τὰ κουκούλια ἀποτελοῦσαν ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια προϊόντα τῶν ἀγροτῶν τῆς περιοχῆς· ἄλλωστε ἡ παραγωγή κουκουλιῶν ἦταν ἀνεπτυγμένη καὶ πιὸ μπροστά, ἂν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι στὴν Ἑλλάδα ἤδη τὸ 1855 εἶχαμε 2.560 τόνους κουκουλιῶν (βλ. *Μ.Ε.Ε.*, τ. «Ἑλλάς», σ. 778β).

26. Βλ. *Μ.Ε.Ε.*, τ. «Ἑλλάς», σ. 778α (*ἡ σηροτροφία ... ἀσκεῖται ἐν Ἑλλάδι ... ὡς οἰκιακὴ βιοτεχνία ... ἰδίως εἰς πόλεις ὡς ἡ Ἑδεσσα, Νάουσα ...*).

27. Πρβλ. ὅσα γράφονται γι' αὐτὸν εἰδικά: *χάρις καὶ εὐγνωμοσύνη ἐπίσης ἰσόβιος ὀφείλεται πρὸς τὸν Σεβ. ἅγιον Θεσσαλονίκης, ὅστις μετ' αὐταπαρνήσεως ἀντέστη εἰς τὴν ἠσουϊτικὴν ταύτην βιαιοπραγίαν*, ἐφ. Ὁ Ἀνατολικὸς Ἀστήρ, φ. 30/24.4.1862, σ. 4. Πὰ τὸ θέμα τῆς Οὐνίας στὰ Παννισὰ βλ. καὶ σημ. 22, ὁ.π.

28. *Χάρις εἰς τοὺς ἀρχιεροπρεπεῖς ἀγῶνας τοῦ ἁγίου Βοδενῶν καὶ εἰς τὴν εὐσέβειαν τῶν προῖσταμένων κατοίκων δύνανται νὰ σᾶς διαβεβαιώσω ὅτι ἡ Δυτικὴ αὕτη προπαγάνδα οὐδὲν σχεδὸν ἐποίησεν* (βλ. Παράρτημα τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος, φ. 23/7.3.1862, ὅπου γράμμα ἐνὸς ὀρθοδόξου, μετοίκου Γενιτσιῶν).

τῆ διάρκεια τῶν ἐξετάσεων μὲ τὶς εὐστοχες ἀπαντήσεις τῶν μαθητῶν στίς ἐρωτήσεις τοῦ δεσπότη τους καὶ τὴν ἱκανοποίηση τῶν γονέων τους καὶ τῶν ἄλλων ἀκροατῶν. Ἐντύπωση μᾶς προκαλεῖ τὸ γεγονός ὅτι στὴν Α΄ τάξη τῆς σχολῆς διδασκόταν ὁ Δημοσθένης καὶ στὴ Β΄ ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Λυσίας, ἐνῶ, κατὰ τὴ γνώμη μας, θὰ ἔπρεπε νὰ συμβαίνει τὸ ἀντίθετο, γιατί μεταξὺ τῶν συγγραφέων αὐτῶν ὁ Δημοσθένης θὰ ἔπρεπε νὰ διδάσκεται στὴ Β΄, ὁ λόγος τοῦ ὁποίου εἶναι πολυπλοκότερος καὶ πυκνότερος σὲ νοήματα, ἐνῶ ὁ Λυσίας καὶ ὁ Πλούταρχος διακρίνονται περισσότερο γιὰ τὴν ἀπλότητά τους. Σχετικὰ μὲ τὴν Ἀλληλοδιδασκτικὴ σχολή, ἐκεῖνο πού πρέπει νὰ σημειώσουμε εἶναι ἡ ἐπισήμανση ὅτι σ' αὐτὴν, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μικρὰ παιδιά τὰ ὁποῖα φοιτοῦσαν ἐκεῖ, ὑπῆρχαν καὶ ἠλικιωμένοι καὶ μάλιστα 16, γεγονός εὐχάριστο γιὰ τὴ σχολὴ αὐτή, ὁ κύκλος τῆς ὁποίας διευρυνόταν, ἀφοῦ ἀγκάλιαζε μεγαλύτερες ἠλικίες προσφέροντας τὰ φῶτα τῆς παιδείας σὲ μιὰ ἐποχὴ πού τόσο ἀναγκαῖα ἦταν ἡ διάδοσή της.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παιδεία θ' ἀναφερθεῖ καὶ σὲ ἄλλα θέματα καὶ μάλιστα τῆς ὑδρεύσεως τῆς πόλεως, ἓνα θέμα πού εἶχε θιγεῖ ἤδη ἀπὸ τὸ 1860 μὲ τὸ γράμμα τοῦ ἐπιστολογράφου ἀπὸ τὰ Βιτώλια²⁹, σημειώνοντας ὅτι πιθανῶς λόγω τῆς ἀνυδρίας πού εἶχε παρατηρηθεῖ τὴ χρονιά ἐκείνη ἢ ἴσως καὶ γιὰ ἄλλους λόγους ἡ παροχὴ νεροῦ δὲν εἶχε ἐπιτευχθεῖ ἀκόμα. Μὲ χαρὰ ἐπίσης θὰ ἀνακοινώσῃ ὅτι ἡ Ἔδεσσα ἀπέκτησε καὶ νοσοκομεῖο³⁰, τόσο ἀναγκαῖο καὶ ἀπαραίτητο γιὰ τὴν πόλη καὶ τὴν περιοχὴ ὅλη στοὺς χαλεποὺς ἐκείνους καιροὺς, πού ἡ ὑγειονομικὴ περίθαλψη ἦταν ἓνα σπανιότατο εἶδος, ἀπρόσιτο ὄνειρο.

4. Τέλος, ἓνα ἀκόμη δημοσίευμα τῆς ἐφημερίδας *Ἀνατολικὸς Ἀστὴρ* φέρνουμε στὸ φῶς (φ. 236/4.3.1865, σ. 466), σχετικὸ μὲ τὴν κατάστασι τῆς παιδείας ὕστερα ἀπὸ τρία χρόνια, μὲ τίτλο «Ἐκπαιδευτικά. Σχολεῖα Βοδενῶν», τὸ ὁποῖο ἔχει ὡς ἐξῆς:

Ἡ σχολὴ Βοδενῶν, διηρημένη εἰς Ἑλληνικὴν καὶ Ἀλληλοδιδασκτικὴν, περιέχει 300 μαθητὰς, τεσσαράκοντα πέντε τῶν ὁποίων ἀνήκοντες εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τέσσαρας κλάσεις ἀποτελοῦντες, ἀκούουσιν οἱ μὲν τῆς Α΄, ἐκ 5 μαθητῶν συνισταμένης, παρὰ τοῦ Α΄ ἑλληνοδιδ(ασκάλου) Κ. Πατρικοπούλου Δημοσθένην, γεωμετρίαν, ἀλγεβραν, γαλλικά, γεωγραφίαν μαθηματικὴν,

29. Βλ. σὴν παρούσα μελέτη *Ἐπιστολὴ 1η τῆς 15ης Σεπτεμβρίου 1860*, σσ. 177-178.

30. Γιὰ τὴ σύστασι Νοσοκομείου βλ. τὸ γράμμα πού ἔστειλε «Ἡ ἐν Βοδενοῖς Ἀδελφότης τῶν νέων» στὸν μητροπολίτη Νικόδημο στίς 30 Ἰανουαρίου 1862 καὶ τὴν ἀπάντησι τοῦ μητροπολίτη στίς 7 Φεβρουαρίου 1862, ἐφ. *Ἄνατολικὸς Ἀστὴρ*, φ. 36/5 Ἰουνίου 1862, σ. 3. Ὁ Κ. Γ. Σταλίδης (*Ἐδεσσαϊκά*, τχ. 1, σ. 15), δημοσιεύοντας φωτοτυπία τοῦ γράμματος τῶν νέων, παρέχει ὡς ἡμερομηνία τὴν 3η Ἰανουαρίου, ἡ ὁποία καὶ εἶναι ἡ ὀρθή, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ δημοσιεύει τὴν ἀπάντησι τοῦ δεσπότη, γιὰ τὴν ὁποία λέγει ὅτι γράφηκε τὴν ἐπομένη, ἐνῶ εἶναι ἡ 7.2.1862. Τὴν ἀπάντησι τοῦ δεσπότη κρατοῦμε στὸ ἀρχεῖο μας, ἀναδημοσιευμένη ἀπὸ τὴν ἐν λόγω ἐφημερίδα.

ἱερὰν κατήχησιν, γενικὴν ἱστορίαν καὶ ἐκθέσεις ἰδεῶν μετὰ θεμάτων· οἱ δὲ τῆς Β', ἐκ 12 μαθητῶν συγκεκλιμένης, παρὰ τοῦ αὐτοῦ Πλούταρχου, συντακτικόν, γεωγραφίαν πολιτικὴν, ἀριθμητικὴν, ἑλληνικὴν ἱστορίαν, κατήχησιν καὶ ἀρχὰς γαλλικῶν· εἰς δὲ τὴν Γ' ἐκ 13 μαθητῶν συνισταμένην, παραδίδονται ὑπὸ τοῦ Β' ἑλληνοδιδασκάλου Ν. Παντελίδου τὰ ἐξῆς: Ξενοφῶν, γραμματικὴ, ἀριθμητικὴ, κατήχησις καὶ γεωγραφία· ὡς καὶ εἰς τὴν Δ' ἐκ 15 μαθητῶν συνισταμένην, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, Λουκιανός, γραμματικὴ, ἀριθμητικὴ, ἱερὰ ἱστορία καὶ γεωγραφία.

Οἱ δὲ ἀλληλοδιδασκόμενοι μαθηταὶ 255 διδάσκονται παρὰ τοῦ δημοδιδασκάλου Δ. Πλαταριδίου γραφὴν, ἀνάγνωσιν ἐπὶ διαφόρων ἠθικῶν βιβλίων, γραμματικὴν καὶ ἀρίθμησιν.

Διατηρεῖται σὺν τούτοις ἐν Βοδενοῖς καὶ Παρθεναγωγεῖον, ἐξ 70 μαθητριῶν συγκεκλιμένον, καὶ διευθύνεται ὑπὸ τῆς κ. Μαρίας Δ. Κασσανδρείας, διδασκούσης τὰ τῆς γραφῆς, ἀριθμῆσεως καὶ ἀναγνώσεως μαθήματα καὶ τινα χειροτεχνήματα.

Μὲ τὸ δημοσίευμα αὐτὸ (τὸ 1865) ἡ ἐφημερίδα προβαίνει σὲ μιὰ τελικὴ ἀπεικόνιση τῆς καταστάσεως τῆς παιδείας, παρουσιάζοντας: α) τὸ μαθητικὸ δυναμικὸ κατὰ σχολεῖο, β) τὸ διδακτικὸ προσωπικόν, γ) τὰ διδασκόμενα μαθήματα, τὰ ὁποῖα, ἄλλωστε, ἦσαν γνωστὰ καὶ ἀπὸ προηγούμενα γράμματα συνδρομητῶν (ἀνταποκριτῶν) τῆς ἐφημερίδας καὶ τέλος τῆ λειτουργία καὶ Παρθεναγωγείου³¹, ἡ ἔναρξις τοῦ ὁποῖου, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ ἄλλες πηγές, ἔγινε τὸ 1863.

Ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ κείμενο αὐτό, διότι μᾶς γνωρίζει νέα ὀνόματα δασκάλων, τὰ ὁποῖα μᾶς ἦταν ὡς τώρα ἄγνωστα. Ἔτσι μαθαίνουμε ὅτι στὴν Α' καὶ Β' τάξει τῆς Ἑλληνικῆς σχολῆς (Σχολείου) ἐδίδασκε ὁ ἑλληνοδιδάσκαλος Πατρικόπουλος, ὁ ὁποῖος μᾶς γίνεται γνωστός μόνο μετὰ τὸ 1863³² καὶ ὁ Ν. Παντελίδης, ὄνομα γιὰ πρώτη φορὰ ἐμφανιζόμενο ἐδῶ, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ παρθεναγωγὸς Μαρία Δ. Κασσανδρεία. Γιὰ πρώτη ἐπίσης φορὰ ἐμφανίζεται στὸ κείμενο αὐτὸ καὶ ὁ δημοδιδάσκαλος Δ. Πλαταριδίου, ὁ ὁποῖος σημαντικώτατο θὰ διαδραματίσει ρόλο στὴ μετέπειτα πορεία καὶ ἐξέλιξις τῆς παιδείας³³ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν προσφέροντας τίς πολυτίμες ὑπηρεσίες του.

31. Πρβλ. Παπαδόπουλος, ὁ.π., σ. 81 (Ἀπὸ τὸ 1863 ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ τὸ πρῶτο Παρθεναγωγεῖο)· Ἐδεσσαῖος, ὁ.π., 219 (ταῦτα <τὰ σχολεῖα θηλέων> λειτουργοῦσι μὲν ἀπαύτως ἀπὸ τοῦ 1863, ἀλλὰ δὲν ἀνταπεκρίθησαν εἰς τὸν προορισμὸν των, οὐδὲ ἀπέφεραν τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα ...).

32. Πρβλ. Ἀθανάσιος Ε. Καραθανάσης – Ἀντώνιος Δ. Σατραζάνης, Πρακτικὰ τοῦ Φίλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου τῆς Ἐδεσσας (1872-1874), σ. 12, ὅπου λόγος γιὰ τὸν Πατρικόπουλο ὁ ὁποῖος δίδαξε ἀπὸ τὸ 1863-1867.

33. Βλ. Δημήτριος Πλαταριδίου, Ἐκθεσις τῆς κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Βοδενῶν διανοητικῆς ἀναπτύξεως. Ἐκ τοῦ γραφείου τοῦ Φίλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Βοδενῶν, Κωνσταντινούπολις 1874.

Γ. *Ἐπίλογος*

Ἐξετάζοντας συνολικά τὰ τέσσερα αὐτὰ δημοσιεύματα τῶν ἡμερῶν τῆς Κων/πόλεως, παρατηροῦμε ὅτι, ἐνῶ τὸ 1857 ἡ κατάσταση τῆς παιδείας στὴν Ἔδεσσα δὲν ἦταν εὐνοϊκὴ, ἀφοῦ ὑπῆρχε βέβαια σχολεῖο, ἀλλὰ, ὅπως φαίνεται, λειτουργοῦσε ὑποτονικά (*ἀνευ σχεδὸν διδασκάλων καὶ μαθητῶν*), τὸ 1862 βελτιώθηκε σὲ ἀφάνταστο βαθμὸ ὄχι μόνο μὲ λειτουργία σχολείου κανονικὴ ἀλλὰ κυρίως καὶ προπαντὸς μὲ ἀνέγερση καινούργιου διδαστηρίου –καὶ τοῦτο χάρις εἰς ἐνέργειες τοῦ νέου μητροπολίτη Νικοδήμου–, ἓνα γεγονός τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἐξαρθεῖ ἰδιαιτέρως, ἂν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι λίγες ἦταν οἱ πόλεις τῆς Μακεδονίας ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ συναγωνισθοῦν τὴν Ἔδεσσα στὴν ἐνέργεια αὐτή. Τέλος μὲ τὸ δημοσίευμα τοῦ 1865 παρατηροῦμε ὅτι ἡ κατάσταση βελτιώθηκε ἀκόμη περισσότερο καὶ παγιώθηκε «ἐπὶ τὰ βελτίω», ἀφοῦ, ἐν τῷ μεταξύ, ἰδρύθηκε καὶ Παρθεναγωγεῖο.

Ἔτσι οἱ Ἐδεσσαῖοι θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι περήφανοι γιὰ ὅλα, γιὰ τὴν ἐπιμονὴν τους καὶ τὴν ἀπέραντη ἀγάπην τους πρὸς τὴν παιδείαν κατόρθωσαν νὰ ἀνυψώσουν τὴν ἐκπαιδευτικὴν στάθμην τῆς πόλεως σὲ τέτοιο σημεῖο, ὥστε νὰ παραμένει ἀξιοζήλευτη καὶ παράδειγμα πρὸς μίμηση γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ὁποιοῦνδήποτε δυσκολιῶν ποὺ μπορεῖ νὰ συναντήσῃ κανεὶς σὲ παρόμοιες περιπτώσεις, σὲ χαλεποὺς δηλαδὴ καιροὺς, ὅπως ἦταν τὰ δίσεχτα ἐκεῖνα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας.

SUMMARY

Christos G. Andreadis, *The Education in Edessa in the Means of 19th Century (1857-1865)*.

The writer presents new and unknown, until now, documents for the status of education in Edessa in the means of 19th century, based on the newspapers of Istanbul: 1) *O Tilegraphos tou Vosporou & Visantis* (1860), 2) *Anatolikos Astir* (1861 and 1865) and 3) *Omonoia* (1862).